

8^η διάλεξη

Η βιβλιοθήκη και το αντιγραφικό εργαστήριο της μονής των Στουδίου

Μοναστηριακές βιβλιοθήκες

- Από τον 4ο αι. μ.Χ. ο Παχώμιος (πέθανε το 346 μ.Χ.) στην Αίγυπτο, ιδρυτής του μοναχισμού, όρισε τους κανόνες της μοναστικής ζωής, καθιερώνοντας τη μοναστηριακή βιβλιοθήκη. Η μελέτη ήταν υποχρεωτική για τους μοναχούς. Κάθε μοναχός έπαιρνε το πρωί ένα χειρόγραφο βιβλίο από τα χέρια του secundus, το οποίο έπρεπε να διαβάσει και να επιστρέψει μέχρι τη δύση του ηλίου. Προβλέπονταν κανόνες για τη σωστή μεταχείριση των βιβλίων.
- Το τυπικό του Παχωμίου επεκτάθηκε σε μοναστήρια στην Παλαιστίνη, Μεσοποταμία και Μικρά Ασία. Ο μοναχισμός ήλθε στην Κωνσταντινούπολη από τη Συρία. Το 382 μ.Χ. ιδρύθηκε το πρώτο μοναστήρι, ενώ τον 5^ο και 6^ο αι. άκμαζαν τα μοναστήρια με την υποστήριξη των αυτοκρατόρων. Η Μονή της Αγίας Αικατερίνης στο Σινά ήταν το παλαιότερο κέντρο της χριστιανοσύνης που ίδρυσε ο Ιουστινιανός τον 6^ο αι., με πλούσια βιβλιοθήκη σε έργα χριστιανών, εθνικών και αιρετικών συγγραφέων. Παράδειγμα επιφανούς έργου που σώθηκε στις μέρες μας είναι ο Codex Sinaiticus που περιέχει την Παλαιά και Καινή Διαθήκη και τα Απόκρυφα Ευαγγέλια.
- Ωστόσο σε κάθε μοναστήρι υπήρχαν τρία είδη βιβλιοθηκών:
 - α. **Η βιβλιοθήκη του καθολικού.** Η κύρια βιβλιοθήκη του μοναστηριού με λειτουργικά βιβλία.
 - β. **Η αρχειακή βιβλιοθήκη.** Η πρώτη αρχειακή βιβλιοθήκη για την οποία έχουμε ασφαλείς πληροφορίες είναι της Μονής των Ακοιμήτων στην Κωνσταντινούπολη, που ιδρύθηκε το 420. Διέθετε βιβλιοθήκη με Συνοδικές Αποφάσεις και βιβλία για το χριστολογικό θέμα.
 - γ. **Η προσωπική βιβλιοθήκη των μοναχών.** Ορισμένοι μοναχοί διατηρούσαν στις μονές τις δικές τους συλλογές βιβλίων. Αυτοί ήταν κάποιοι λόγιοι ηγούμενοι ή σημαντικοί λαϊκοί που ακολούθησαν τον μοναχικό βίο προσκομίζοντας τις βιβλιοθήκες τους στα μοναστήρια.
- Για την οργάνωση των μοναστηριακών βιβλιοθηκών της περιόδου αυτής δεν έχουμε γενικευμένους κανόνες και τυπικό που να διέπουν την λειτουργία τους, εκτός από το παράδειγμα της Μονής Στουδίου. Η λειτουργία της μοναστηριακής βιβλιοθήκης στην πορεία της ιστορίας της ήταν συνάρτηση της προσωπικότητας και της μόρφωσης του ηγουμένου. Είχε και κοσμικό χαρακτήρα, αλλά και αντιγραφική δραστηριότητα. Γενικά στα μοναστήρια αυτά διατηρήθηκε ο βιβλιακός πλούτος του βυζαντινού πολιτισμού σε θέματα λειτουργικά, έργα των

Πατέρων της Εκκλησίας, βίους αγίων, αλλά και γραμματικά, ιστορικά, ποιητικά της κλασικής αρχαιότητας.

- Το 825 ο Θεόδωρος Στουδίτης στη Μονή Στουδίου κατέγραψε νέους κανόνες για τη μοναστική ζωή. Περιέγραφε τα καθήκοντα του βιβλιοθηκονόμου. Ο Θεόδωρος έδινε σημασία στη συστηματική μελέτη και καλλιγραφία ως καθήκον των μοναχών. Ίδρυσε βιβλιογραφικό εργαστήριο για αντιγραφές βιβλίων και φρόντισε για τη μόρφωση των μοναχών της Μονής. Οκτώ άρθρα από τους κανόνες που θέσπισε αφορούσαν την πειθαρχία στο αντιγραφικό εργαστήριο με διευθυντή τον πρωτοκαλλιγράφο, ενώ τιμωρούνταν όποιος παραποιούσε το κείμενο που αντέγραφε. Υπεύθυνος για τα βιβλία ήταν ο βιβλιοφύλαξ. Υπήρχε δανεισμός βιβλίων από το πρωί ως το βράδυ, ενώ προβλέπονταν τιμωρίες για όποιον δεν φρόντιζε για την καλή κατάσταση του βιβλίου που είχε δανειστεί και για όποιον δεν το επέστρεφε. Κυρώσεις επιβάλλονταν στον βιβλιοφύλακα που άφηνε ατάκτως στοιβαγμένα βιβλία, δεν τα τακτοποιούσε και δεν τα ξεσκόνιζε.

Μονή των Στουδίου: σύντομη ιστορική επισκόπηση

- Η Μονή του Αγίου Ιωάννη του Στουδίου, γνωστή απλά ως Μονή Στουδίου (ή των «ακοιμήτων μοναχών»), ήταν σπουδαίο μοναστήρι αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη Βαπτιστή, κτισμένο στον Ξηρόλοφο, τον έβδομο λόφο της Κωνσταντινούπολης, έχοντας σημαντική συμβολή στη θρησκευτική, πολιτική και πολιτιστική ζωή της πόλης. Μετατράπηκε σε οθωμανικό τέμενος, γνωστό σήμερα ως Ιμραχόρ Τζαμί (İmrahor Camii).
- Ιδρύθηκε μάλλον πριν το 454 από κάποιον Συγκλητικό ονόματι Στούδιο, ο οποίος είχε αναδειχθεί ύπατος της Κωνσταντινούπολης από το 457 και από τον οποίο πήρε και το όνομά της. Αυτός θαύμαζε το μοναχικό βίο και μέσα σε μια μεγάλη έκταση που κατείχε, έκτισε μια τρίκλιτη βασιλική, η οποία ήταν αφιερωμένη στον Ιωάννη τον Πρόδρομο, τον πρώτο ασκητή. Εκεί εγκαταστάθηκε αδελφότητα μοναχών, που ονομάστηκαν ακοίμητοι, καθώς προσευχόταν αδιάλειπτα νυχθημερόν. Ο Θεοφάνης Ομολογητής τοποθετεί την ίδρυσή της περί το 463, επί αυτοκράτορα Λέοντα Α΄ και Πατριάρχου Γενναδίου Α΄.
- Η Μονή Στουδίου είχε δικό της Τυπικό («Υποτύπωσιν») και πλούτισε την εκκλησιαστική υμνολογία με νέους ύμνους και κανόνες, οι οποίοι υιοθετήθηκαν αμέσως από την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, αντικαθιστώντας την παλιά υμνογραφία. Το Τυπικό της Μονής αποτέλεσε πρότυπο για πολλές άλλες, τόσο στην επικράτεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, όσο και στη Ρωσία, μετά τον 11^ο αιώνα.
- Μεγάλη ακμή γνώρισε επί των ημερών τού Θεοδώρου Στουδίτη (9^{ος} αιώνας) και ύστερα, οπότε με την εγκατάσταση της αδελφότητας των Σακκουδιτών, η

μοναχική αδερφότητα έφτασε να αριθμεί πάνω από 700 μοναχούς. Στους αιώνες που λειτούργησε απέκτησε μεγάλη φήμη, αναδείχθηκε στην πολυπληθέστερη Μονή της Πόλης και αποτέλεσε πνευματικό κέντρο της Αυτοκρατορίας.

- Οι μοναχοί της ονομάζονταν Στουδίτες και η οργάνωση του βίου τους αποτέλεσε πρότυπο για ολόκληρο τον ορθόδοξο κόσμο. Τρεις Αυτοκράτορες αποσύρθηκαν εκεί και έγιναν Στουδίτες, ενώ τρεις Στουδίτες έγιναν Πατριάρχες. Έπαιξε σπουδαίο ρόλο κατά την Εικονομαχία, κατά τη διάρκεια της οποίας υπέφερε πολλά, καθώς οι μοναχοί της αναδείχτηκαν αγωνιστές της μετέπειτα Ορθοδοξίας και υπερασπιστές της τιμής των εικόνων. Κατά τη διάρκεια της Φραγκοκρατίας έκλεισε, καθώς της επιβλήθηκαν όροι που οι μοναχοί αρνήθηκαν να δεχθούν. Ανασυστήθηκε το 1294 με τις γενναιόδωρες χορηγίες του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, αδερφού του Αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β', και λειτούργησε μέχρι την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1453. Τον 14^ο αιώνα κατείχε την κορυφαία θέση μεταξύ των μονών της Κωνσταντινούπολης και ο εκάστοτε ηγούμενός της συμμετείχε στις εργασίες της Πατριαρχικής Συνόδου.
- Στη σπουδαία βιβλιοθήκη της Μονής θησαυρίζονταν έγγραφα, επιστολές και υλικό που αφορούσε στα περιουσιακά στοιχεία και τα προνόμιά της. Επιπλέον, η Μονή περιλάμβανε σχολή αντιγραφών, τα χειρόγραφα της οποίας ήταν περιζήτητα σε ολόκληρο το Χριστιανικό κόσμο και πολλά από αυτά σώζονται σε διάφορες βιβλιοθήκες της Δυτικής Ευρώπης και της Ανατολής. Στη Μονή φυλασσόταν επίσης πολλά ιερά λείψανα, μεταξύ των οποίων η κάρα του Αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή, του πατέρα του Ζαχαρία και του Αγίου Θεοδώρου, αλλά τα περισσότερα χάθηκαν στην περίοδο της Φραγκοκρατίας.

Η βιβλιοθήκη και το αντιγραφικό εργαστήριο της μονής

- Καινοτομία Θεοδώρου Στουδίτη: εισαγωγή κανόνων στη μονή, ήθελε να καταρτίσει τους μοναχούς, ώστε να είναι χρήσιμοι στην Εκκλησία και την κοινωνία.

Ἦθελεν οἱ μοναχοὶ νὰ γνωρίζουν «πᾶν εἶδος ἐπιστήμης, ὥσπερ τις καρπὸς πέπειρος καὶ χρήσιμος· μετὰ γὰρ τῆς εἰς ἄκρον κοινοβιακῆς εὐταξίας καὶ τῆς πρακτικῆς οὐδὲ τῶν λογικῶν ἀμέτοχοι καθεστήκεσαν τεχνῶν· ἀλλὰ γραμματικῆς παρ' αὐτοῖς ἐφιλοπονεῖτο κατόρθωσις, δι' ἧς ἢ τε πρὸς τὸ γράφειν ὀρθῶς ἐγγίγνεται τοῖς πεπονηκόσιν εἵδησις, σοφώτατοί τε καλλιγράφοι καὶ ἱεροψάλται, κονδικάριοί τε καὶ ἁσματογράφοι, ποιηταὶ τε καὶ ἀναγνώσται, πρωτίστοι ἐν Χριστῷ ἐξ ἐφ' ἃ ν θ η σ α ν»¹. Φυσικώτατα πρωτίστως ἐμελέτων τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας,

- Ἐπιτίμια Θ. Στουδίτη (PG 99, 1737B): «Οὗ τινος εὐρεθείη ἐν τῷ ἰδίῳ πίνακι διαγεγραμμένον ἕτερόν τι ἢ Γραφικὸν ἢ Λεξικὸν ἢ πρὸς ἀδελφὸν ἐπισταλτικόν, πλὴν οὗπερ ἐκμανθάνει στιχηροῦ ἢ καθίσματος, ἀφοριζέσθω ἡμέραν μίαν».

- Βιβλιοθήκη μονής: χρησίμευσε για τη μελέτη των μοναχών, εκεί συγκεντρώθηκαν σημαντικά χφφ. με αρχαία ελληνικά και βυζαντινά κείμενα και μέσω της αντιγραφής βοηθήθηκε η διάδοσή τους. Η μονή κατά τη διάρκεια του Βυζαντίου είχε κατά μέσο όρο πάνω από 100 μοναχούς. Έτσι, υπήρχε και ένας αντίστοιχος αριθμός βιβλίων για την πνευματική τους κατάρτιση. Με αυτό το σκεπτικό, εισήχθη η πρωτοβουλία για τη δημιουργία ενός μεγάλου αντιγραφικού εργαστηρίου, με σκοπό τον πολλαπλασιασμό των βιβλίων.
- Απώλεια βιβλίων: δύο πυρκαγιές στις αλώσεις της Πόλης το 1204 και το 1453 και αρπαγές. Αρκετοί κώδικες που αντιγράφηκαν στη μονή Στουδίου βρίσκονται σήμερα σε άλλες βιβλιοθήκες.
- Μοναχοί της Στουδίου: απασχολημένοι με εργασίες και προσευχή από την ανατολή του ηλίου μέχρι το βράδυ. Ολίγος χρόνος μεταξύ προσευχής και εργασίας: προοριζόταν για μελέτη, περίπου 3 ώρες. Ημέρες αργίας: υποχρεωτική μελέτη μοναχών στη βιβλιοθήκη.
- Ὑποτύπωσις μονής Στουδίου (PG 99, col. 1713, κανών 26^{ος}): «Δεῖ εἰδέναι ὅτι ἐν αἷς ἡμέραις ἀργίαν ἄγομεν τῶν σωματικῶν ἔργων, κρούει ὁ βιβλιοφύλαξ τὸ ξύλον ἅπαξ, καὶ συνάγονται οἱ ἀδελφοὶ εἰς τὸν τόπον τῶν βιβλίων, καὶ λαμβάνει ἕκαστος βιβλίον, καὶ ἀναγινώσκει ἕως ὅψε· πρὸ δὲ τῶν σημαντήρων τοῦ λυχνικοῦ, κρούει πάλιν ἅπαξ ὁ ἐπὶ τῶν βιβλίων, καὶ ἐρχόμενοι πάντες κατὰ τὴν ἀναγραφὴν ἀποστρέφουσιν αὐτά· εἰ δὲ τις ὑστερίσει εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς βίβλου, ἐπιτιμῶ ὑποβάλλεται».
- Χφφ. που αντιγράφονταν στη μονή Στουδίου: ήταν περιζήτητα, γιατί είχαν κανονική και ζωηρή γραφή και οι αντιγραφείς ήταν ιδιαίτερος προσεκτικοί.
- Καλλιγράφοι: προετοιμάζονταν ήδη από το σχολείο της μονής μαθαίνοντας, εκτός από τα μαθήματα, και καλλιγραφία. Θεωρούνταν ένα από τα σπουδαιότερα διακονήματα της μονής. Οι καλλιγράφοι ήταν εν μέρει απαλλαγμένοι από θρησκευτικές υποχρεώσεις λόγω της εντατικής ενασχόλησης με την αντιγραφή.
- Parisinus Coisl. gr. 345 (δεύτερο μισό 10ου αἰ.). Ὁ ἐν λόγῳ κώδικας σώζει τριάντα ἑπτὰ διαφορετικὰ λεξικά καὶ συντέθηκε στὴ μονὴ τῶν Στουδίου. Σώζει λεξικογραφικὰ ἔργα, ὅπως τὸ ὁμηρικὸ λεξικὸ τοῦ Ἀπολλωνίου Σοφιστῆ, τὰ λεξικά στὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων Πλάτωνος, Λουκιανοῦ καὶ Λυκόφρονος, καθὼς καὶ τὸ λεξικὸ τοῦ Θεοδοσίου Γραμματικοῦ στοὺς Κανόνες τοῦ Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ.